

Fauna in het rivierengebied – boven en onder water

Grindwolvspin foto Pepijn Calle

Natuurontwikkeling in uiterwaarden en herinrichting van stroomgeulen heeft grote gevolgen voor de dieren in het rivierenlandschap. Hoe zit het eigenlijk met de verspreiding van de karakteristieke soorten en wat zijn de kansen en bedreigingen als hun habitat op de schop gaat?

Het rivierengebied is volop in beweging. Veel uiterwaarden en riviertakken worden aangepakt. Dijken worden verlegd, geulen en plassen gegraven, bomen gekapt. Het zijn allemaal maatregelen die moeten leiden tot waterstandsverlaging en meer veiligheid. Terwijl deze projecten, die volgen uit programma's als Ruimte voor de Rivier en Stroomlijnen, nog in uitvoering zijn, denken deskundigen en bestuurders in het Deltaprogramma Rivieren na over een nieuwe ronde hoogwaterprojecten die onze voeten ook in 2100 droog moeten houden. Terreinbeheerders beïnvloeden op een subtielere manier de ontwikkeling van het rivierengebied, meestal met kleine ingrepen, maar op lange termijn soms ook met grote gevolgen.

Het rivierengebied is van nature dynamisch en kan tegen een stootje. Het gemanipuleer van het landschap hoeft daarom niet nadelig te zijn voor de natuur en de dieren. Mits plannenmakers en beheerders voldoende rekening houden met de eisen die de fauna aan het leefgebied stelt.

Van knotwilgslak tot grindwolvspin

Het OBN-deskundigenteam besloot tot een analyse van de terrestrische en amfibische fauna omdat zij het idee had dat een deel van de karakteristieke soorten niet profiteerden van de uitgevoerde natuurontwikkelingsprojecten. Marieke de Lange was projectleider van het meerjarig onderzoeksproject dat werd uitgevoerd door een consortium

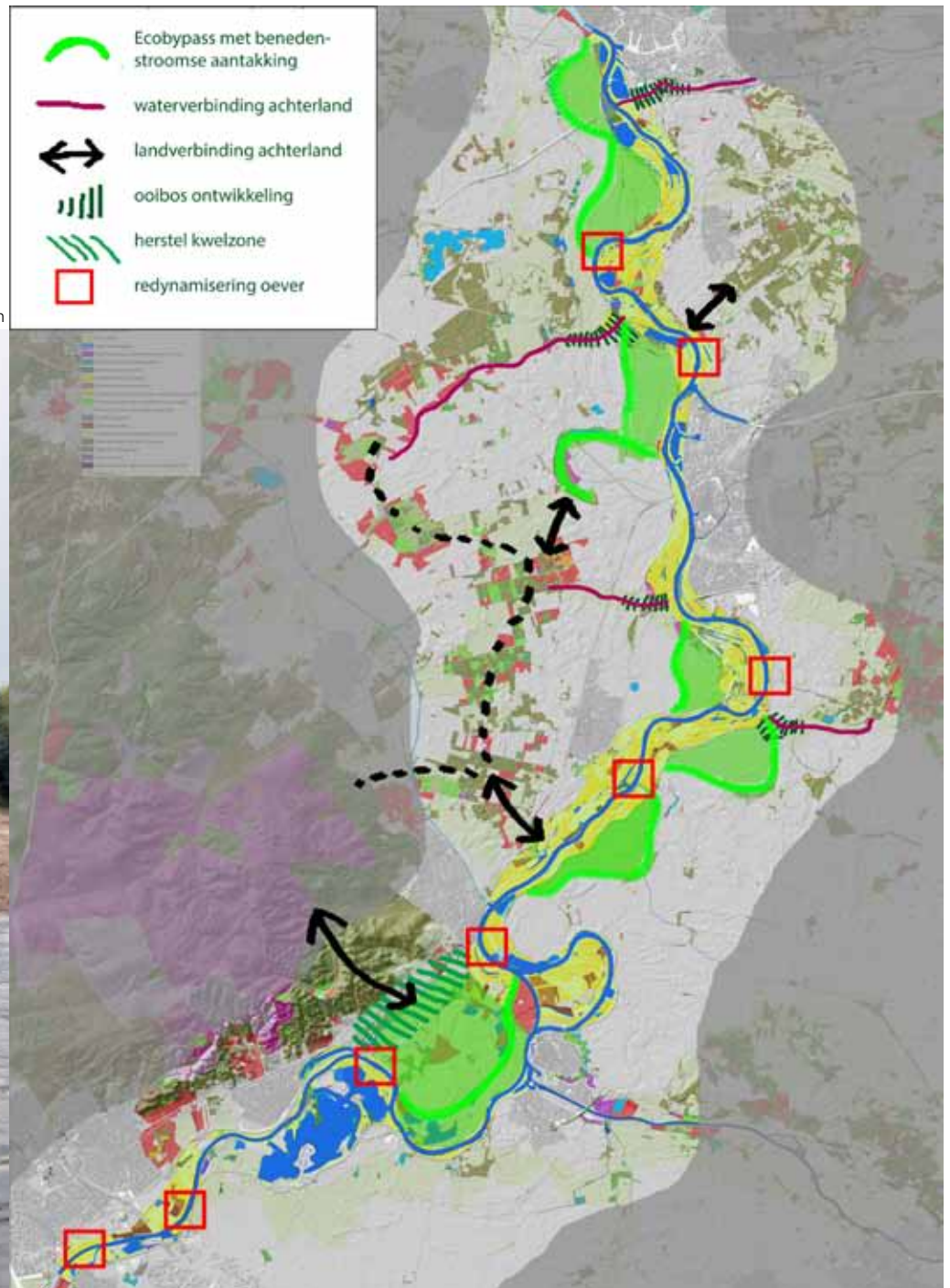
van Alterra, Stichting Bargerveen en EIS-Nederland. Het project startte met een inventarisatie en het bij elkaar zoeken van de soms verbrokkelde en slecht ontsloten kennis. De Lange: "Een team van specialisten bracht veel gegevens samen, niet alleen van de goed onderzochte vogels, zoogdieren, amfibieën, reptielen en dagvlinders, maar ook van slakken, bijen, zweefvliegen, regenwormen, duizendpoten en spinnen." Uit de analyse volgden 120 karakteristieke soorten voor het Nederlandse rivierengebied, die ze nader beschreven op een tiental eigenschappen. Om het meer hanteerbaar te maken verdeelden zij de soorten in zeven ecologische groepen die van elkaar verschilden in tolerantie voor overstroming, grootte van het leefgebied, en dispersie. Hieruit

foto Marijn Nijssen

Kansenkaart voor de IJssel, uit OBN-rapport.

selecteerden de onderzoekers zeventien representatieve soorten die zij in detail bestudeerden op twee riviertrajecten: een stuk van de Waal en van de IJssel.

Stapsteen voor bever

De belangrijkste knelpunten voor verspreiding van de soorten bleken: te weinig geschikt habitat en het ontbreken van verbindingen tussen leefgebieden. De Lange geeft een voorbeeld: “Er leven veel bevers in de Biesbosch en in de Gelderse Poort. Toch zien wij dat er tussen deze gebieden een stapsteen ontbreekt. Het zijn nu nog geïsoleerde populaties. Voor de Nederlandse bevers zou het goed zijn als er halverwege de Waal een groot oolbos zou komen,

zodat de dieren van Biesbosch en Gelderse Poort elkaar kunnen bereiken. Voor weer andere soorten helpt één grote stapsteen niet, maar is er een snoer nodig van kleine gebieden om populaties te verbinden.”

Kansenkaart IJssel

Als laatste stap van het onderzoek zijn kansenkaarten ontwikkeld die per riviertak aangeven wat de knelpunten en de mogelijkheden zijn voor herstel. Waar ziet De Lange bij de IJssel de beste kansen liggen om de fauna te helpen? “Er zijn veel beekmondingen die in de IJssel uitkomen, dat zijn knooppunten waar de laag dynamische beek aantakt op de hoog dynamische rivier. Op deze plekken

komen veel habitats bij elkaar en dat geeft kansen voor veel diersoorten. Het zou nuttig zijn om hier een vervolgonderzoek op te zetten: bij welke beekknooppunten valt het gemakkelijkst winst te halen?” Als tweede effectieve maatregel noemt De Lange het plaatselijk ontsteden langs de IJssel. Dit geeft meer mogelijkheden tot zandafzetting op de oever, waar een soort als de grindwolfs spin van profiteert.

De conclusies van dit onderzoek lijken minder bedoeld te zijn voor terreinbeheerders en des te meer voor het beleid en de makers van inrichtingsplannen. Wat heeft De Lange gedaan om te zorgen dat het rapport in de juiste handen belandt? Zij kan niet overzien of haar adviezen worden opgepikt door de mensen die de plannen maken, zegt ze. Wel heeft ze het besproken met de provincie Gelderland en overhandigd aan Lilian van den Aarsen, directeur van Deltaprogramma Rivieren. De Lange: “Ik merkte

dat ze dit belangrijk vindt. Tegelijkertijd weet ik dat het Deltaprogramma maar één doelstelling heeft: water naar zee voeren. Een natuuropgave ontbreekt.” Verder heeft het ministerie van EZ de resultaten van het onderzoek gebruikt bij het opstellen van de Natuurambitie Grote Wateren.

Nevengeulen, kraamkamer voor rivierissen

OBN kijkt ook onder water. In het licht van de vele nog uit te voeren rivierprojecten wilde het deskundigenteam Rivierenlandschap in beeld brengen hoe de inheemse rivierissen geholpen kunnen worden met inrichtingsmaatregelen. Veel soorten staan op de Europese Habitatrichtlijn en spelen een rol in de Kaderrichtlijn Water.

Een consortium van Natuurbalans – Limes Divergens, RAVON, Stichting Bargerveen en de Radboud Universiteit deed onderzoek waarbij zij vier nieuwe habitats - geïsoleerde plas, aangetakte rivierarm/plas, aangetakte strang en meestromende nevengeul - vergeleken met het bestaande habitat rivieroever (kribvak). Op 37 locaties in het stroomgebied van de grote rivieren bemonsterden zij vis. Zij ving in de nieuwe habitats hogere dichtheden juveniele vis dan in rivieroevers. Vooral meestromende nevengeulen en aangetakte strangen bleken bij uitstek geschikt als opgroei-habitat voor stroomminnende rivierissen. Een andere conclusie was dat stortstenen bodems de vestiging van bodemgebonden exotische vissoorten bevorderen.

Dat laatste bleek ook op een veldwerkplaats Rivierissen die onderzoeker Fabrice Ottburg van Alterra in 2012 aan de Lek verzorgde: “Met steeknetten haalden de deelnemers tientallen vissen uit het water: zwartbekgrondels en Kesslers grondels, in alle jaarklassen. Deze soorten komen oorspronkelijk uit het stroomgebied van de Donau en planten zich de laatste jaren zeer succesvol voort in onze grote rivieren. Helaas ving we geen enkele inheemse vis.”

Droge voeten

Henk van Rheede, medewerker groen en milieu van

Rijkswaterstaat kent het OBN-rapport ‘Nevengeulen in uiterwaarden als kraamkamer voor rivierissen’ niet. Hij is verantwoordelijk voor het dagelijks beheer van de terreinen in het rivierengebied in district Oost Nederland Zuid: “Ik moet zorgen dat het onderhoud van groen en vegetatie op een goede manier gebeurt; dat gaat om zaken zoals wilgenkap, schadebestrijding en overeenkomsten met terreinbeheerders.” Hij schetst bondig de kerntaken van Rijkswaterstaat: droge voeten, voldoende schoon water en scheepvaart. Rijkswaterstaat heeft andere prioriteiten dan natuur. Tenzij natuurdoelen staan verwoord in het beleid van het ministerie van Infrastructuur en Milieu, zoals bij de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW). De KRW moet leiden tot verbetering van de biologische waterkwaliteit - het gaat om schoon en helder water én om herstel van leefgebieden van planten en dieren. De KRW kan reden zijn om bij inrichtingsprojecten het habitat van rivierissen te verbeteren, vertelt Van Rheede. Hij zit zelf niet in het team dat betrokken is bij aanleg, maar weet hoe het proces verloopt. “Er ligt per waterlichaam een opgave om de KRW-score te verbeteren. Dan kijken we hoe we dit het slimst aan kunnen pakken. We zoeken dan ook de combinatie met andere projecten, bijvoorbeeld Ruimte voor de Rivier. Daar kan dan een nieuwe inrichting uit volgen, bijvoorbeeld een nevengeul om waterstandsvaling te realiseren. Deze wordt dan zó ingericht dat deskundigen verwachten dat de KRW-scores omhoog gaan. Dit wordt begeleid door het landelijk projectteam, niet door ons in het district. Het district in de rol van dagelijks beheerder bemoeit zich niet met de inrichting van zo’n geul zolang het ontwerp geen risico’s oplevert voor het toekomstig beheer.”

100.000 kleine beestjes

Tegenwoordig is van Rheede weinig met vis bezig. Dat was vroeger wel anders toen hij voor de Rijn leider was van het project ‘natuurlijke oevers’. De persoonlijke interesse voor vis, waterplanten en ander waterleven is er nog steeds. Niet toevallig is

hij nu betrokken bij een nieuw baanbrekend project. Van Rheede: “Vorig jaar zijn we een pilot gestart met bomen in de rivier, om daarmee de KWR-scores voor biologische waterkwaliteit te verbeteren.” Afgelopen december zijn in de Lek en Nederrijn negen bomen in de rivier gelegd, verspreid over afgesloten kribvakken, vistrappen en nevengeulen. Dit was volgens de waterbeheerder nuttig om ervaring op te doen: “Want hoe moet je een boom verankeren en hoe ga je monitoren wat het ecologisch oplevert? Bewust bomen in de rivier leggen om de leefomstandigheden van macrofauna en vis te verbeteren, is in Nederland volgens hem niet eerder gebeurd. In april is de eerste boom bemonsterd. Hiertoe is de complete boom boven water getakeld en schoongespoten. Alle beestjes zijn zo goed mogelijk opgevangen en worden nu in het laboratorium op naam gebracht en geteld. “Het gaat hartstikke goed”, weet Van Rheede: “Volgens de eerste schatting van hydrobioloog Alexander Klink zitten er zo’n 100.000 beestjes op de boom die 4 maanden in het water heeft gelegen. Natuurlijk heel veel exotische vlokreeften en slijkgarnalen. Maar ook bijzondere inheemse soorten.”

Hij treft al voorbereidingen voor een tweede pilot. “De macrofauna die we willen bevorderen leeft in een meer dynamische rivier, op een zandige bodem. We willen weten wat geschikte en veilige dynamische plekken zijn om bomen te verankeren. We kwamen uit bij de zogenaamde ontgrondingskuilen tussen de kribben. Door werveling van het water is hier voldoende dynamiek, ook in gestuwde rivieren als de Lek.” In de zomer van 2014 gaat Rijkswaterstaat zes bomen in ontgrondingskuilen leggen. In het veldexperiment worden verschillende combinaties van lichtniveau en stroming onderzocht. Van Rheede: “Als deze aanpak succesvol blijkt, ga ik me er sterk voor maken dat dit op veel meer plaatsen gebeurt.”

Ooibossen met nevengeulen

Of de waterbeheerder enthousiasme kan opbrengen voor rijk beboste uiterwaarden, waar nevengeulen van wisselende diepte en breedte doorheen kronkelen, met bomen langs en in het water? Met een grote variatie in stroom- en lichtmilieus, en geen risico’s voor scheepvaart. Zo’n riviertak moet op de KRW-meetlat toch heel hoog scoren? Van Rheede: “Ik moet je teleurstellen. Meer dan ooit ligt bij Rijkswaterstaat het accent op zorgen voor droge voeten. We zijn bezig met een enorme inhaalslag om allerlei begroeiing die zich de afgelopen twintig jaar heeft gevormd terug te zetten. Er komt als onderdeel van programma Stroomlijn een vegetatielegger: binnen de op kaart aangegeven stroombanen moet het rivierbed glad zijn - daar valt de inhaalslag plaats. Buiten de stroombanen mag geen vegetatie bijkomen. Neem de Nederrijn/Lek, daar is de stroombaan zó breed, die loopt vrijwel van bandijk tot bandijk.” Ook hij vindt dit jammer. “In theorie is er wel een oplossing: Als je zoveel geulen graaft dat je het overblijvende land helemaal vol kunt laten groeien, dan ben je er. Maar hier is geen geld voor. Bovendien krijg je problemen met aanzanding in de vaargeul.” [HvdB]

Bever. / foto Hugh Jansman

